

Тема 2. Походження і головні етапи розвитку культури. Виникнення мистецтва.

Мета: навчальна - формувати вміння пояснювати, аналізувати навчальний матеріал, робити висновки та узагальнення; працювати з ілюстраціями, картиною, картою; пояснювати на прикладах поняття та терміни; формувати пізнавальний інтерес студентів та залучати їх до культурних надбань поколінь.

Виховна – виховувати інтерес до культурної спадщини людства.

Тип заняття: вивчення нового матеріалу.

Основні поняття: культура, цивілізація, концепція.

Обладнання: карта, Греченко Г. «Історія світової та вітчизняної культури», Війтович В. «Культурологія».

Хід заняття

1 Організаційний момент.

2 Актуалізація опорних знань студентів.

Які найдавніші періоди людської історії визнаєте?

3 Мотивація пізнавальної діяльності.

Ознайомившись з даною темою ви зрозумієте еволюцію людства, визначите центри найдавнішої людської цивілізації.

4 Виклад нового матеріалу.

1 Походження і головні етапи розвитку культури.

Філософські концепції культури.

2 Генеза культури, мова культури. Функції мистецтва. Види мистецтва.

Походження мистецтва.

3 Первісна епоха та її місце в історії людства.

4 Розвиток матеріальної культури та еволюція мистецтва у палеоліті, мезоліті, неоліті. Культура епохи бронзи і заліза.

5 Найдавніші релігійні вірування.

Самостійна робота студентів.

Походження і головні етапи розвитку культури. Філософські концепції культури.

Генеза культури, мова культури. Функції мистецтва. Види мистецтва.

Походження мистецтва.

Первісна епоха та її місце в історії людства.

5 Закріплення вивченого матеріалу.

1 Назвіть релігійні вірування первісної доби?

Культурна еволюція — це еволюція поведінки і здібностей людини. Щоб зрозуміти специфіку розвитку людства, оцінити його можливості, необхідно збагнути особливості як біологічної, так і культурної

еволюції. Біологічна еволюція, будучи саморозвитком органічних форм — що визнається нині більшістю вчених, ґрунтується на мутаційній мінливості, на боротьбі за існування і на природному доборі. Біологічна наступність при цьому забезпечується майже повною незмінністю спадкових ознак (генетичною пам'яттю) біологічних видів. Тільки мутація приносить зміни в генетичну інформацію, оскільки є єдиним джерелом нових організмів у біосфері. Природний добір закріплює лише ті зміни, які збільшують здатність живої істоти до здобування їжі, самозахисту, розмноження, тобто спрямовані на підвищення її шансів на виживання, пристосування до життя.

Біологічна еволюція людини — також результат мутацій, що виявилися у зміні діяльності центральної нервової системи, розвитку мозку. В основі біологічної еволюції лежить зміна інформації, а не організмів як таких. Культурна еволюція багато в чому схожа на біологічну — інформація передається наступним поколінням, але не через розмноження з допомогою ДНК, а шляхом наслідування, навчання і оволодіння знаннями і навичками. Еволюція культурна пов'язана із здатністю зберігати всю нагромаджену інформацію і передавати її наступному поколінню. Культурна еволюція не залежить повністю від випадковості — людина здатна активно шукати нову інформацію, свідомо обираючи напрямки своїх пошуків. Вона може також одержати її шляхом роздумів, відкриваючи нові факти, взаємозв'язки, форми поведінки методом дедукції. У культурній еволюції для усунення шкідливої інформації не потрібна загибель індивідів. Людина здатна свідомо від неї відмовитись. У біологічній еволюції нові властивості можуть набуватись лише ціною втрати колишніх. Наприклад, мутація, завдяки якій у птаха з'являється дзьоб, може позбавити його здібності розколювати зерна або вловлювати комах. Навпаки, набуття нової інформації в ході культурної еволюції звичайно не позначається негативно на колишніх здібностях індивіда. Тим-то культурна еволюція може відбуватись значно швидше: адже нові властивості не витісняють існуючі, а лише доповнюють їх. Вона має кумулятивний характер, і її темпи з плином часу зростають. З допомогою культурної еволюції людина виробила таку поведінку, яка постійно підвищує пристосованість до життя. За дуже короткий термін людство освоїло і вдосконалило більшість специфічних навичок, якими інші організми оволодівали протягом всієї біологічної еволюції: ми літаємо вище птахів і пересуваємося по воді швидше за будь-яку рибу.

Всі засоби, про які йшлося вище, зберігали наявні соціальні відносини і духовний світ людей. Обмеженість їх була в тому, що кожен із цих засобів мав вузьке поле застосування у соціальному житті (знаряддя праці — економіку, табу — моральне життя тощо). Вони були факторами зовнішньої взаємодії людини і світу. У первісному суспільстві, напевне, досить часто траплялися сплески індивідуалізму, що виявляли себе в

різних антигромадських проявах, отже, необхідний був засіб, який, відтворюючи суспільні цінності і "необхідну модель життя", безпосередньо й непримусово впливав на світовідчуття людини, регулюючи її поведінку. Духовний світ особистості, що ускладнювався, ніякою мірою не в силі був відобразити і зберегти жоден із названих засобів. Ці завдання могли бути розв'язані тільки з появою на світ мистецтва. Мистецтво здатне увібрати і передати всі можливі ситуації взаємодії людини і світу, всі ситуації взаємин людей, без будь-якого локального обмеження. Відображенню мистецтвом доступні як матеріальні, так і духовні сторони суспільного життя. Мистецтво цілісно відтворює дійсність: може у відбитому вигляді зберегти матеріальну сторону життя і ті людські стани, ті види людського реагування на дійсність, які з ними пов'язані. При художньому сприйнятті вся життєдіяльність, відображена в мистецтві, "оживає" навіть для людини, яка не має в особистому досвіді чогось подібного. Завдяки цьому індивід виявляється здатним воскрешати, а отже, зберігати і передавати досвід, думки, почуття громади. Мистецтво є найдоступнішою формою засвоєння знань, оскільки воно сприймається в конкретній формі справжньої життєдіяльності. Величезна роль мистецтва у розвитку людства полягала в тому, що воно сприяло розвиткові творчих засад в індивіді. Справа в тому, що первісний лад був консервативним, вимагалось чітке додержання табу, ніяких індивідуальних тлумачень не дозволялося, що заважало виявленню ініціативи, свободі особистості. Мистецтво ж — за самою своєю природою і характером впливу на сприймача вимагає від людей творчості (добудова відкритої моделі, співвіднесення досвіду того, хто передає і того, хто сприймає; вплив думок і почуттів, закон уподібнення, розкріпачення при сприйнятті). Мистецтво, завдяки ефектові передаваної інформації у тому, хто сприймає, не консервувало життєдіяльність, а робило її "справжньою" реальністю, життям, відродженням у думці, почутті, стані, спонуканнях. Таким чином, мистецтво виявилось і засобом, здатним найкращим чином передавати суспільно необхідну життєдіяльність за допомогою воскресіння її в індивіді, і засобом, що сприяє нейтралізації, або навіть певною мірою зняттю зоологічного індивідуалізму в поведінці. Мистецтво не створює копію, зліпок світу (дійсності) — в такому варіанті воно було б непотрібне індивіду. Предметом його є цінність людського буття, те, що розвиває в індивіді його людську сутність. Культурна еволюція з виникненням мистецтва — цього універсального механізму збереження і передавання соціальної інформації від покоління до покоління — набула незворотного і прискореного характеру. Мистецтво — це самосвідомість культури. Універсальність мистецтва як засобу збереження життєдіяльності з віками не тільки не втратилась, а навпаки, зросла, тому що в ньому з'явилися нові види і жанри. Стали різноманітнішими художньо-виражальні засоби, а це призвело до того,

що життя суспільства, людини стало можливо втілити у мистецтві багатогранніше й досконаліше.

Таким чином, культурна еволюція в той період, коли повністю сформувалися суспільство і людина, була представлена такими інформаційними каналами: еволюція знарядь праці, мова, моральні норми, міфологія, мистецтво, релігія (її перша форма — магія), зміст яких визначала, "фіксувала" своєрідність поведінки, світовідчуття людини в епоху верхнього палеоліту. Етап цивілізації має свої культурно-історичні епохи. Критерій виділення культурно-історичних епох може бути різним, в залежності від позиції та інтересів дослідника. Раніше в радянській науці переважав формаційний підхід. Він базувався на розумінні культури як сукупності матеріальних і моральних благ. У свій час цінність цієї концепції була в тому, що вона протистояла вузькому тлумаченню культури як лише сфери духовного життя суспільства. Недолік цієї концепції в тому, що з поняття "культура" фактично виключалось діяльнісне начало, думка концентрувалась не на самій діяльності людини як рушійній силі розвитку культури, а на кінцевих, ціннісних результатах цієї діяльності. Виділялись такі культурно-історичні епохи, як первісна, рабовласницька, феодальна, капіталістична та соціалістична культури. При цьому підході не враховувалось, що протягом однієї формації може змінюватись духовна атмосфера в суспільстві та існувати декілька культурно-історичних епох. Наприклад, протягом первісно-общинної формації існувало два типи культури: 1) культура збиральництва і мисливства і 2) культура раннього землеробства і скотарства. Протягом феодальної формації існувала культура середньовіччя, культура Відродження, культура бароко і рококо.

При семіотичному підході до культури за критерій виділення культурно-історичних епох береться розвиток мови. Різні сторони культури можуть бути представлені як своєрідні системи знаків, що моделюють дійсність. Авторами концепцій, згідно з якими культура детермінована мовою, є В. Гумбольдт і О.О. Потебня. В залежності від етнічного розвитку, існуючого укладу життя, частково детермінованого кліматичними і географічними факторами, формувалися особливості мови. Існують мови з переважно дієслівним (динамічним) зображенням дійсності, але й існують мови з переважанням іменного (статистичного) визначення понять. Мовні відмінності накладають значний відбиток на культуру народів у цілому. Суттєво відрізняються культури алфавітного типу від культур ієрогліфічного типу, де переважають неперервність, статичність, споглядальність. Для лінгвістики такий підхід є досить правомірним. В теорії культури поняття "цивілізація" дуже зблизилося з поняттям культури. Нам важливо визначити сутність цих понять. Як зазначалося вище, поняття "цивілізація" було введено у науку як назва певного етапу в культурній еволюції людства, що починається з 3500

року до н.е. і триває по сьогоднішній день. В ході дискусії щодо древніх міст, яка відбувалася 1958 року в Чикаго, вчені запропонували три ознаки цивілізації: монументальна архітектура, писемність, міста. Вказана тріада виразно характеризує цивілізацію в першу чергу саме як культурний комплекс, тоді як соціально-економічну сутність даного явища становлять поява класового суспільства і держави. Пам'ятки архітектури показові з точки зору виробничого потенціалу суспільства, що їх створило. Поява писемності характеризує відділення розумової праці від фізичної, що дозволило зосередити зусилля окремих груп людей на розвиткові мистецтва і різних форм позитивного знання. Міста виконували специфічні функції у суспільній системі: були центрами сільськогосподарської округи, центрами ремесел і торгівлі та свого роду ідеологічними центрами. Саме в пору перших цивілізацій ідеологічна сфера, систематизована і централізована, стала справді величезною силою.

Концепції культури.

Циклічна модель культурної динаміки – одна з найдавніших.

Повторюваність, зворотність – характерна риса існування всього живого. (Дж.Віко, М.Данилевський, О.Шпенглер, А.Тойнбі) – виникнення (дитинство, весна...) – зростання (юність, літо...) – надлом (зрілість, осінь...) – загибель (старість, зима...). Л.Гумільов.

Еволюційні концепції.

Лінійна модель культурної динаміки представлена еволюціонізмом.

Еволюціоністи спираються на концепцію англ. соціолога Г.Спенсера, який розглядав соціокультурну динаміку як частину незворотного процесу еволюції, що проявляється в ускладненні, диференціації та вдосконаленні первісно примітивних культурних систем. Однолінійна модель соціокультурної еволюції передбачає поступовий рух від дикунства до цивілізації.

Хвильова модель – кожний елемент культурної системи проходить три фази: накопичення і кристалізація соціально значущих смислів. На другому вони фіксуються у вигляді культурних норм і цінностей, на третьому – вступають у протиріччя з наявними потенціями розвитку.

Після проходження всього циклу він поновлюється. (П.Сорокін, М.Кондратьєв)

Функціональний підхід (Т.Парсонс) – виявлення зв'язку між соціокультурними змінами та процесами обміну інформацією і енергією між культурними системами. Джерелом культурних змін може стати надлишок або нестача інформації чи енергії при обміні ними між культурними системами.

Постмодерністська парадигма соціокультурної динаміки ґрунтується на ідеї невпорядкованого розповсюдження культурних процесів, позбавленого напрямку і регулярності, своєрідного „руху бажання”. Таку модель пост модерністи називають „ризомою”.

Синергетичний підхід базується на принципово новому розумінні хаотичних процесів як потенції впорядкування, готовності культурної системи до самоорганізації. Мистецтво є поліфункціональним. Можна виділити такі функції:

Інформативна – мистецтво як повідомлення (передача інформації в танці, скульптурі легше засвоюється різномовними народами, ніж словесна)

Комунікативна - мистецтво як спілкування (коли в давнину племена встановлювали мир, вони починали танець, який своїм ритмом єднав їх)

Виховна – мистецтво як катарсис; формування цілісної особистості (катарсис – очищення засобами „подібних ефектів” (почуттів)

(Аристотель): показуючи подвиги героїв, що пройшли через тяжкі випробування, мистецтво примушує людей співпереживати їм, тим самим начебто очищуючи їх внутрішній світ. Мистецтво впливає на людину не моральними переконаннями, а через естетичний ідеал.

Переконуюча - мистецтво як сугестія (переконуючий вплив), вплив на підсвідомість

Естетична - мистецтво як формування творчого духу й ціннісних орієнтацій, ціннісно орієнтує людину, пробуджує творчий дух, творчий початок особистості, бажання й вміння творити за законами краси.

Гедоністична – мистецтво як насолода

Суспільно-перетворювальна – мистецтво як діяльність

Компенсаторна – мистецтво як втіха (ілюзорно встановити гармонію, втрачену в реальності)

Пізнавально-евристична – мистецтво як знання й освіта (передача досвіду, фактів, навичок, системи поглядів) тощо.

5. Види мистецтва

Мистецтво існує в конкретних своїх видах: література, театр, графіка, живопис, скульптура, хореографія, музика, архітектура, прикладне та декоративне мистецтво, цирк, художня фотографія, кіно, телебачення.

Причина розділення мистецтва на види – багатоманітність типів суспільної практики людини у сфері художнього засвоєння світу. Кожний з видів мистецтва має свої жанри - внутрішні різновиди.

Групи : просторові мистецтва (архітектура, декоративне прикладне мистецтво, живопис, графіка, художня фотографія); часові (література, музика); просторово-часові (хореографія, театр, кіно, телебачення, естрада, цирк)

Групи: станкові, монументальні мистецтва; статичні, рухомі

Література – вид мистецтва, що естетично засвоює світ у художньому слові.

Театр - вид мистецтва, що художньо засвоює світ через драматичні дії, які здійснюють актори на очах у глядачів

Графіка – чорно-білі малюнки на аркушах паперу. Живопис – зображення на площині картин реального (вигаданого)світу,

перетворених творчою уявою митця. Художня фотографія – створення хіміко-технічними засобами зорового образу документального значення, художньо виразного й достовірно відтворюючого у застиглому зображенні моменту дійсності

Скульптура – просторово-зображувальне мистецтво, що засвоює світ у пластичних образах.

Хореографія – мистецтво танцю. Танець – ритмічний рух тіла, що співпадає з ритмом наявної чи уявної музики.

Музика - відображення дійсності в емоційних переживаннях і забарвлених почуттями ідеях, які виражаються через звуки особливого роду

Архітектура – система будівель, споруд, які формують просторове середовище для життя й діяльності людей

Прикладне мистецтво - художнє оформлення предметів побуту, одягу...

Декоративне мистецтво – художнє оформлення будівель, споруд, приміщень, вулиць.

Кіно, телебачення – вид мистецтва, що створює зорові рухомі образи

Кам'яна доба — великий (найдовший період в історії людства) доісторичний період часу, впродовж якого люди широко використовували камінь для виготовлення знарядь праці, була відсутня технологія обробки металу, використовувалась також деревина, кістка, на пізнішому етапі з'явилась обробка глини, з якої робили посуд.

Кам'яні знаряддя виготовлялися з різних видів каменю. Так, кремій і вапнякові сланці використовувалися для ріжучих інструментів і зброї, а з базальту і пісковика виготовлялися робочі інструменти, наприклад, камені для ручних млинів. Також отримали широке використання деревина, кістки, шкаралупа, оленячий ріг, мамонтові бивні. У даному періоді широке використання технологій вперше значно вплинуло на людську еволюцію. Ареал проживання людини розширився від саван Східної Африки до всіх куточків решти світу. В кінці кам'яної доби відбулося одомашнення деяких диких тварин і почалась виплавка мідної руди для виробництва металу. Кам'яна доба відноситься до доісторичного періоду людського розвитку, тому що в цей час людство ще не навчилося писати (що характеризує традиційний початок історичного літочислення). Розрізнення ранньої історії людства на три періоди археологічних культур: кам'яну добу, бронзову добу й залізну добу запропонував данський археолог Християн Юргенсен Томсен для полегшення класифікації археологічних знахідок. Найкраще запропонована Томсеном класифікація артефактів працює для археологічних знахідок Середземномор'я та Близького Сходу. В інших районах Землі, такий поділ може бути несправедливим, наприклад, у Африці на південь від Сахари бронзової доби не було, а залізна доба почалась одразу ж після кам'яної. У Середземномор'ї та на Близькому Сході кам'яна доба змінюється бронзовою добою через

перехідну епоху — енеоліт. Кам'яна доба переважно збігається з епохою первіснообщинного ладу і охоплює період, починаючи з виокремлення людини з тваринного стану (близько 1 млн. 800 тис. років тому) і завершуючи епохою поширення перших металів (приблизно 8 тис. років тому на Стародавньому Сході та біля 6-7 тис. років тому в Європі).

Кам'яна доба ділиться на:

- давня кам'яна доба або палеоліт
- перехідну епоху — мезоліт
- нова кам'яна доба або неоліт.

Оскільки до нашого часу переважно дійшли тільки кам'яні знахідки, то на їх основі ведуться археологічні дослідження всього періоду. Археологи проводять різні вимірювання кам'яних знарядь, щоб визначити їх типологію, призначення і технологічне використання. Нерідко інструменти кам'яної доби доходять до нас у напівзруйнованому стані, розділ експериментальної археології займається їх відновленням або створенням копій. Період найдавнішої історії людства, що охоплює епоху з моменту виділення людей з тваринного стану і появи первіснообщинного ладу до остаточного відступу льодовиків. Термін був придуманий археологом Джоном Ліббоком у 1865-у. У палеоліті людина почала використовувати кам'яні знаряддя у своєму повсякденному житті. Кам'яна доба охоплює більшу частину історії людства (близько 99% часу) на Землі і починається 2,5, або 2,6 млн років тому. Кам'яна доба характеризується появою кам'яних інструментів, сільського господарства і завершенням плейстоцену близько 10 тис. років до н. е. Епоха палеоліту закінчується з настанням мезоліту, який, у свою чергу, завершився неолітичною революцією.

За часів палеоліту люди жили разом у невеликих громадах, таких як племена і займалися збиранням рослин і полюванням на диких тварин. Палеоліт характеризується використанням переважно кам'яних знарядь, хоча також застосовувалася деревина і кістяні інструменти. Природні матеріали адаптувалися людиною для використання їх як інструментів, так були в ходу шкіра і рослинні волокна, але, враховуючи їх недовговічність, вони не змогли зберегтися до наших днів. Людство протягом палеоліту поступово еволюціонувало від ранніх представників роду *Homo*, таких, як *Homo habilis*, які використовували прості кам'яні знаряддя до анатомічно сучасної людини (*Homo sapiens*). У кінці Палеоліту, під час так званого середнього і пізнього палеоліту люди почали створювати перші твори мистецтва та стали займатися релігійними і духовними обрядами, такими як поховання мертвих і релігійні ритуали. Клімат за часів палеоліту включав льодовикові і міжльодовикові періоди, в яких клімат періодично змінювався від теплих до холодних температур. Близько 1,5 млн років тому з'явився розвиненіший людський вид - *Homo erectus*.

Представники даного виду навчилися використовувати вогонь і створювали складніші рубаячі інструменти з каменю, а також розширили ареал свого проживання за рахунок освоєння Азії, щопідтверджується знахідками на плато Жойкудан в Китаї. Близько 1 млн років тому людина освоїла Європу і почала використовувати кам'яні сокири.

Середній палеоліт

Період почався близько 200 тис. років тому і є найбільш вивченою епохою, протягом якої жили неандертальці (120-35 тис. років тому). Найвідоміші знахідки неандертальців відносяться до Мостеріанської культури. Зрештою, неандертальці вимерли і були замінені сучасними людьми, які вперше з'явилися в Ефіопії близько 100 тис. років тому. Попри те, що культура неандертальців вважається примітивною, є дані, що вони шанували своїх людей похилого віку і практикували ритуали поховання, які організовувалися всім плем'ям. У цей час відбулося розширення ареалу проживання людей і заселення ними неосвоєних територій, таких як Австралія і Океанія. Народи Середнього палеоліту демонструють неспростовні докази, що у них почало переважати абстрактне мислення, виражене, наприклад в організованому похованні померлих. Нещодавно, в 1997 році на підставі аналізу ДНК першого неандертальця вчені Мюнхенського університету зробили висновок - відмінності в генах занадто великі щоб вважати неандертальців предками кроманьйонців (тобто сучасних людей). Ці висновки були підтверджені провідними фахівцями з Цюриху, а пізніше і всієї Європи і Америки. Протягом тривалого часу (15-35 тисяч років) неандертальці і кроманьйонці співіснували і ворогували. Зокрема, на стоянках і неандертальців і кроманьйонців були виявлені обгризені кістки іншого виду. Зокрема цієї думки дотримується професор Бордосського Університету Жан-Жак Юблен. Близько 35-10 тис. років тому завершився останній льодовиковий період і сучасні люди протягом даного періоду розселилися по всій Землі. Після появи перших сучасних людей в Європі (кроманьйонців) відбувся відносно швидкий розвиток їхніх культур, найвідоміші з яких: Шательперонська, Оріньякська, Солютрейська, Граветтська і Мадленська археологічні культури.

Мезоліт

Період між палеолітом і неолітом, X-VI тисяч років до нашої ери. Період почався з завершення останнього льодовикового періоду і тривав протягом підвищення рівня світового океану, що викликало необхідність людей адаптуватися до навколишнього оточення і знаходити нові джерела свого прожитку. У цьому періоді з'явилися мікроліти - мініатюрні кам'яні інструменти, які значно розширили можливості застосування каменю в повсякденному житті стародавніх людей. Проте, термін «мезоліт» також використовується і як позначення кам'яних інструментів, які були привезені до Європи зі Стародавнього Близького

Сходу. Мікролітичні інструменти значно підвищили ефективність полювання, а в розвиненіших поселеннях (наприклад, Лепенський Вир) використовувалися також і для рибалки. Ймовірно, в цій часовій епосі відбулося приручення собаки як помічника на полюванні.

Неоліт.

Нова кам'яна доба характеризувалася появою сільського господарства і скотарства під час так званої неолітичної революції, розвитком гончарного ремесла і появою перших великих поселень людей, таких як Чатал-Гюк і Єрихон. Перші культури неоліту з'явилися близько 7000 до н. е. в зоні так званого «родючого півмісяця». Сільське господарство і культура поширилися в Середземномор'ї, долині Інду, Китаї і країнах Південно-Східної Азії. Збільшення чисельності населення призвело до зростання потреби в рослинній їжі, що сприяло швидкому розвитку сільського господарства. При веденні сільськогосподарських робіт стали застосовуватися кам'яні інструменти для обробки ґрунту, а при зборі врожаю почали використовуватися пристосування для жнив, подрібнення та різання рослин. Вперше почали будуватися великомасштабні кам'яні споруди, такі як башти і стіни Єрихону або Стоунхендж, що демонструє появу в неоліті значних людських і матеріальних ресурсів, а також форм співпраці між великими групами людей, які дозволяли вести роботи над великими проектами. У якійсь мірі дане явище заклало основу розвитку соціальної ієрархії і появі еліт. Хоча деякі суспільства Пізнього Неоліту формувалися як племена зі складною ієрархією (наприклад, культура стародавніх Гавайських островів), більшість людських спільнот неоліту були порівняно простими і не мали еліти. У цілому, в неолітичних культурах було помітно більше ієрархічних спільнот, ніж у попередніх палеолітичних культурах мисливців-збирачів. В епоху неоліту з'явилася регулярна торгівля між різними поселеннями, люди почали перевозити товари на значні відстані (багато сотень кілометрів). Поселення Скара-Брей, розташоване на Оркнейських островах недалеко від Шотландії, є одним з найкращих прикладів неолітичного села. У поселенні використовували кам'яні ліжка, полиці і навіть приміщення для туалетів.

Енеоліт

Перехідна епоха, так звана «мідна доба», що змінює кам'яну добу бронзовою.

Джерелами продовольства людей в кам'яну добу служили тварини і рослини в ареалі проживання людини. Люди вживали м'ясо і внутрішні органи тварин, у тому числі печінку, нирки і мозок. Молочні продукти і рослинні продукти, багаті вуглеводами, такі як бобові і зернові крупи люди вживали мало. У їжу використовувалися листя і коріння рослин. М'ясо тварин видобувалося переважно полюванням, хоча в кінці кам'яної доби почало з'являтися скотарство. Також, задовго до сільськогосподарської революції неоліту збільшилося споживання

бобових рослин, про що говорять археоботанічні знахідки в Ізраїлі. Більш того, останні дані свідчать про те, що люди почали обробляти і вживати в їжу дикі зернові культури понад 23 тис. років тому в пізньому палеоліті. У кінці льодовикового періоду 15-9 тис. років тому відбулося перше в голоцені масове вимирання тварин в Азії, Європі, Північній Америці і Австралії. Ця подія викликала значні зміни в культурі харчування древніх людей і сприяла розвитку сільського господарства, завдяки якому продукти рослинного походження надовго увійшли в раціон людини. Це вимирання могло статися через масове полювання людей на диких тварин, таких як мамонти, хоча багато вчених вважають, що вимирання тварин було спричинене зміною клімату.

Приблизно 2 мільйони років тому, люди вперше почали будувати антропогенні структури в Східній Африці, що споруджувалися за допомогою найпростіших механізмів з каменів і гілок дерев. Близько 500 тис. років тому люди почали використовувати кам'яне колесо для зведення своїх споруд. Деякі зі споруд цього періоду були виявлені поблизу Ніцци у Франції. Місця проживання людини кам'яної доби були виявлені по всій земній кулі, в тому числі:

Наметові структури всередині печери недалеко від Грота Лазарет в Ніцці у Франції.

Структури з дахом з дерева, знайдені в Дольні Вістоніце в Чехословаччині віком близько 23 тис. років до н. е. Стіни були виготовлені з каменів і глини, упакованої у вигляді блоків.

У багатьох хатинах древніх людей в Східній Європі і Сибіру були знайдені кістки мамонта, що передбачає проживання в них людей, що полювали на мамонтів. Такі поселення виявлені в долині річки Дніпро в Україні, а також поблизу Чернігова, в Моравії, в Чехії і на півдні Польщі. Залишки тварин у наметових структурах віком близько 15-10 тис. років до н. е. Мадленської археологічної культури були виявлені на плато Паран у Франції. Могила епохи мезоліту на кілька поховань і дольмен із залишками однієї людини були виявлені в Граві. Аналогічні структури епохи Неоліту були виявлені по всій Європі і Азії. У могилах були знайдені мідні та бронзові інструменти, що наочно демонструє проблему визначення точного періоду кам'яної доби.

Мистецтво

Первісне мистецтво — мистецтво, що склалося в умовах первісного суспільства в процесі трудової діяльності людини. Виникло близько 30 тис. років тому, за доби пізнього палеоліту. Доісторичне мистецтво можна простежити тільки за збереженими знахідкам кам'яної доби. Відомості про музичну культуру первісних людей можна отримати на основі збережених первісних музичних інструментів, а дані про образотворче мистецтво — на основі наскельного живопису, до якого належать петрогліфи і наскельні розписи. Невідомо, чи виконувало доісторичне мистецтво релігійну функцію. Стародавні люди під час своїх

ритуалів виконували танці, співали пісні і грали на різних музичних інструментах. Первісне мистецтво представлене, насамперед, розписами, рельєфними зображеннями на стінах печер і відкритих скелях. Зображували на них переважно тварин, на яких полювали. Часто малюнки гравірували на кістці мамонта або камені. Згодом виникла кругла скульптура — жіночі статуетки (т. з. венери), фігурки тварин тощо. Розквітло також декоративно-ужиткове мистецтво, широко відоме з розписів керамічного посуду.

Найдавніші релігії.

Тотемізм — віра в тварину або рослину, яку пралюди вважали предком свого роду, з якою пов'язували власне існування й добробут. Зазвичай тотемом була тварина, рідше — рослина. Тотем наділяли фантастичними можливостями, йому поклонялися. Тотемізм набув значного розповсюдження, він існував у більшості народів на первісній стадії.

Що стосується різноманітних магічних уявлень і дій, то вони з'являються на дуже ранніх етапах історії. Деякі учені саме в цьому простежують специфічну й корінну відмінність первісного мислення від мислення сучасної людини. Магія — обряди та дії, які здійснюються з метою вплинути надприродним шляхом на довколишнє середовище, тварин або людей. Магічні дії не обходяться без своєрідної обрядовості й особливих предметів — фетишів. Слово фетиш походить із французької мови й означає «талісман», «амулет»). Анімізм — це віра в існування душ і духів.

Прадавні люди проводили досить складний обряд поховання. Небіжчиків ховали в ямах і заглибленнях, клали на спину, чи на бік у зігнутому положенні. Інколи голови огорожували кам'яними брилами. Мертвих одягали і клали поруч з ними їжу, посуд, знаряддя праці й різні коштовні предмети.